

UJVÁRI HEDVIG

A Neue Illustrirte Zeitung
helye és jelentősége a magyarországi német sajtó történetében*

A Neue Illustrirte Zeitung története

A *Pester Lloyd* melléklapja, az 1871-ben megjelent *Ungarische Illustrirte Zeitung* az 1872. év utolsó negyedére szóló előfizetési felhívásában még az olvasók élénk érdeklődéséről írt, amely a lapkészítőket a megkezdett munka folytatására, további érdekes olvasmányok megjelentetésére, valamint korszerű és szép kiállítású, a külföldi lapokkal versenyképes illusztrációk közlésére, gondosan megválogatott divatképek beszerzésére sarkallja. Hangsúlyozta, hogy az eddig bevált jó nevű szerzőktől – Ada Christen, Peter K. Rosegger, Karl Emil Franzos, Max Nordau, Dux Adolf, Schnitzer Ignác – továbbra is közölni fog eredeti szépirodalmat, valamint a világirodalom közvetítésére is vállalkozik igényes műfordítások révén. Ugyancsak ezt ígérte a magyar irodalommal kapcsolatban is, elsősorban Jókai Mór, Gyulai Pál, Ágai Adolf és Tolnai Lajos műveinek tolmácsolása révén.¹

Ennek ellenére a lap az év végén megszűnt. A kiadó, a Deutsch Testvérek arról értesítette az olvasókat, hogy 1873-tól a *Pester Lloyd* melléklapjaként Bécsben, Johannes Nordmann szerkesztésében vállalkoznak a *Neue Illustrirte Zeitung* kiadására. Bő terjedelmet, gazdagon illusztrált lapot ígértek, s a hazai érdekek és ízlés szolgálatát tartották elsődlegesnek. Vállalkozásukhoz, mint írták, a legjobb irodalmi erők támogatását már maguk mögött tudhatják. A korábbi melléklaphoz képest az új orgánum nem fogja megosztani érdeklődését divat és irodalom között, noha terjedelmét a másfélszeresére növelik: elsődleges feladatának a szépirodalom közvetítését tekintik. Ehhez magas szintű művészi és technikai kivitelezést, valamint alacsony előfizetői díjakat kívántak társítani.²

A Bécsi Nemzeti Könyvtárban a lap tanulmányozása az első évfolyam 27. számával kezdődhetett, mivel az ezt megelőzőök hiányoznak a 20 évfolyamot átfogó állományból. Ez a szám rögtön a tulajdonosi viszonyok változásával indít: az eddig

* A kutatás a Magyar Állami Eötvös József Ösztöndíj támogatásával valósult meg.

¹ Ungarische Illustrirte Zeitung 1872. október 9. 41. sz. 328.

² Ungarische Illustrirte Zeitung 1872. december 25. 51. sz. Melléklet. Néhány héttel korábban már az *Ungarischer Lloyd* is méltatta az új bécsi lapvállalkozást, kitérve a császárvárosban megjelenő sajtótermékek kedvező fogadtatására is. Az új laptárs javára írta, hogy a legnagyobb figyelmet Ausztriának szenteli, és a közelgő bécsi világiállítás jó alkalommal szolgál a célkitűzések megvalósítására. Vö. *Ungarischer Lloyd* 1872. december 6. 283. sz. 6. A zömmel a *Pester Lloyd* újságírói gárdáját felvonultató *Ungarischer Lloyd* a továbbiakban is rendszeresen helyt adott a *Neue Illustrirte Zeitung* ggal kapcsolatos híreknek és hirdetéseknek, illetve méltatta a lap illusztrációit.

Deutsch Lipót és Mór kiadásában és Johannes Nordmann szerkesztésében megjelenő lap 1873. július 1-jén átment Nordmann és Max Konody tulajdonába; Nordmann emellett a szerkesztői feladatokat is vitte.

Konody Miksa pesti származású hírlapíróként a *Pester Journal* egyik megalapítója volt 1867-ben. Bécsben a *Wiener Illustrirte Zeitung*ot és az *Elegante Welt*et alapította és szerkesztette. Az 1890-es évek elején Londonba költözött, ahol szintén hírlapíróként tevékenykedett, majd 1897-ben csónakázás közben a Temzébe fulladt.³ Nordmann János hírlapírói pályájáról az általa szerkesztett lapból kapunk átfogó képet. 1820-ban született Alsó-Ausztriában, majd Bécsben járt egyetemre. Első irodalmi kísérletei a *Wanderer*ben jelentek meg. Miután beutazta Franciaországot, Németországot és Svájcot, 1848-ban visszatért Bécsbe. 1849-ben a *Die Zeit*, 1853–1854-ben a *Der Salon* című lapot szerkesztette. 1858-ban Belgiumban és Párizsban időzött. 1860–1869 között a *Wanderer*; majd a *Neue Freie Presse* szerkesztőségében dolgozott. Hírlapírói munkássága mellett szépíróként elsősorban regény- és drámaszerzőként jegyezték.⁴

Miután Nordmann és Konody átvette a lapot, biztosították olvasóikat, hogy sem külső megjelenésében, sem a tartalmat illetően nem terveznek változásokat. Vasárnaponként a lap „Österreichisches Familienblatt” alcímmel jelent meg 2½–3 ív terjedelemben. A nagy kvart alakban általában 16 oldalas kiadvány sok illusztrációt hozott, ám mindig meghatározott helyen: a 4–5., 8–9. és/vagy a 12–13. oldalon, esetleg a címlapon. A kiadók 1873 végén egy rövid összegzést tettek közzé az első évről, s programjuk fontosabb elemeit is felelevenítették. Ebből kiderül, hogy nem csupán az osztrák olvasók megszólítását vállalták fel, hanem az osztrák–magyar lakosságot célozták meg. Vállalkozásukat erkölcsi és anyagi értelemben egyaránt sikeresnek ítélték; az utóbbi alapját a tízezres nagyságrendű olvasói kör biztosította. A lap legfőbb érdemét „patrióta családi lap” jellegében látták, amely irodalmi és művészi színvonalában egyenrangú társa a külföldi lapoknak. Ezt részben a műfajok sokszínűsége garantálja – folytatásos regények, izgalmas novellák, ismert kortársakról

³ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. Arcanum Digitéka CD-ROM. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>. Konody neve az általa és Schnitzer Ignác által jegyzett *Neues Pester Journal*nál is felbukkan kiadóként, illetve az adminisztráció vezetőjeként. L. UJVÁRI, Hedvig: *Das Neue Pester Journal. Von den Anfängen bis 1878.* = Magyar Könyvszemle (119.) 2003. 241–252. Az újságban névvel ellátott írást csak elvétve találni tőle. Pl. *Amalie Haizinger*. Von Max Konody. = *Neue Illustrirte Zeitung* 1884. 47. sz. 755. (A továbbiakban: NIZ.)

⁴ RANZONI, E[merich]: *Johannes Nordmann.* = NIZ. 1875. 35. sz. 7. A lapban nemcsak a szerkesztői feladatokat látta el, hanem számtalan verset és kisebb elbeszélést jelentetett meg, sőt Vogelweide egy művét is aktualizálta nyelvilag a kor olvasói számára. (Vö. *Ein Geheimniß. Von Walther von der Vogelweide.* In: *’s Hochdeutsche übertragen von Johannes Nordmann.* = NIZ. 1880. 12. sz. 179.) 1881-ben az írókat és újságírókat tömörítő Concordia elnöki tisztét is betöltötte. Irodalmi tevékenységével kapcsolatos utalásokat a *Pester Lloyd*ban is lehet találni: 1877-ben az „Unter dem Krummstab” című epikus költeményéről írt Falk lapja (17. sz. Melléklet), majd a *Bibliothek für Ost und Westben* (Berlin, Bécs, Lipcse) közölt írása miatt szerepelt a neve (60. sz. 1884. március 1. Melléklet), végül halála kapcsán jelentkezett a lap egy hosszabb írással (229. sz. 1887. augusztus 22. 3.).

közölt életrajzok, továbbá csevegések, a társasági, az irodalmi életéről és a művészvilágról szóló tudósítások, idegen országokról és annak lakóiról írt beszámolók –, részben pedig a találó illusztrációk, ismert műalkotásokról közölt reprodukciók és a következő évtől közölni szándékozott divatképek járulnak hozzá az olvasói érdeklődés folyamatos fenntartásához, illetve az olvasók számának növekedéséhez. A lap az első évben több mint 400 illusztrációt közölt (tételeken 150 portrét, 32 képet a világiállításról, 16 tájképet, 32 reprodukciót stb.), az írások színvonalát pedig a teljes szerzőgárda felvonultatásával – M. Amstertől Adolf Duxon, Robert Hamerlingen és Albert Sturmon keresztül Alfred von Wurzbachig – demonstrálták.⁵ Ezen túlmenően voltak a lapnak olyan kisebb rovatai is, amelyben asztronómiáról, grafológiáról, egészségügyről, közlekedésről, találmányokról, nemritkán háztartással, csecsemőgondozással és gyermekneveléssel kapcsolatos kérdésekről írtak, vagy éppen rendszeresen közöltek sakkal kapcsolatos híreket. Az elhalálozottak névsorát is közreadták, továbbá az olvasói levelekre adott válaszok is rendszeresen megjelentek, sőt a katonai vonatkozásokkal kapcsolatos híradás is belefért a lap profiljába.

A lap ilyen szerkesztői elvek szerint jelent meg éveken keresztül Bécsben, majd 1875-től Lipcsében is. 1880-ban a 15. számtól Nordmann helyett L. C. Zamarski⁶ tűnt fel szerkesztőként. Neve eddig is szerepelt az impresszumban, mivel nyomdájában állították elő az újságot. Később a Zamarski vállalkozásából lett Steyermühl jegyezte tulajdonosként és kiadóként a lapot és a nyomdát, illetve a papírt is ők biztosították az újság előállításához.⁷ 1884-ben (a 14. számban olvasható egyik hirdetés szerint) a lap szerkesztői Max Konody és Balduin Groller voltak. Az igazi változás azonban ezután következett, mivel a 27. számtól kezdve 1886 szeptemberéig Karl Emil Franzos jegyezte a lapot kiadóként és főszerkesztőként.⁸ A felelős szerkesztő Zamarski maradt, a 43. számtól pedig Otto Fuchs látta el ezt a feladatot.

Az ismert osztrák író, Karl Emil Franzos (1848–1904) feltűnése az osztrák–magyar sajtópalettán nem tekinthető újdonságnak. Eredeti írásait, főleg feuilletonjait, gyakran elbeszéléseit átvétel formájában közölte többek között a *Pester Lloyd* (főleg 1874-ben, 1876-ban és 1878–1879-ben), az *Ungarischer Lloyd* 1870–1873 között, továbbá a *Neues Pester Journal* 1873-ban, valamint az *Ungarische Illustrierte Zeitung*. A *Pester Lloyd* rendszeresen recenzálta műveit, valamint olyan folyóiratokat (*Ueber Land und Meer*, *Deutsche Romanzeitung*, *Deutsches Familienblatt*), amelyek közölték műveit. A sajtóélet aktív alakítójaként rövid ideig főszerkesztőként jegyezte a *Neues Pester Journal* elődjét, a *Pester Journalt*, majd a *Neue Illustrierte Zeitungot*, s ezek után a Stuttgartban megjelenő *Deutsche Dichtungot*.

⁵ NIZ. 1873. 52. sz. Hat hónappal később, ha nem is egész oldalas, de hasonló 'erődemonstrációt' közölt a lap. L. NIZ. 1874. 146. sz. 9.

⁶ Ludwig Carl Zamarski (1824–?): litográfus, nyomdász, szerkesztő.

⁷ Pontosan: Eigentum, Verlag, Druck und Papier der „Steyermühl“ (vorm L. C. Zamarski) in Wien.

⁸ Pontosan: Herausgeber: Karl Emil Franzos.

Az illusztrált orgánium átvétele után úgy gondolta, hogy mivel a lapban már közel tíz éve jelen van, nem szükséges hosszabban bemutatkoznia.⁹ Szerkesztői programjában nem ígért radikális változásokat: valódi és hiteles családi lapot, egy szóban és képen aktuális krónikát szándékozott az olvasók kezébe adni. Munkájában támaszkodni kívánt a lap eddigi szerkesztőségére. Az orgánium hagyományainak megfelelően gondosan megválogatott szépirodalom közlését és a tárcarovat kiterjesztését tartotta szem előtt, miközben az illusztrációkat, a képanyagot is a szokott színvonalon akarta tartani. Ehhez a legjobb művészek megnyerését tervezte. Lapját a „szép, a jó és az igaz”, valamint a valódi kultúra szolgálatába szándékozott állítani; igaz, ebben elsősorban a német és az osztrák igényeket igyekezett szem előtt tartani.¹⁰

K. E. Franzos két és fél évig állt a lap élén, majd 1886-ben fejezte be főszerkesztői tevékenységét és a lapban való aktív publikálást is. Rövid, de annál szívélyesebb elköszönésében „egyéb irodalmi elkötelezettségeit” nevezte meg távozása okaként.¹¹ Feladatát Balduin Groller (1848–1916) vette át, aki ekkor már közel egy évtizede volt a képes újság munkatársa.¹² 1888-ban a kiadó néhány szám erejéig Wilhelm Borsodi volt, a 13. számtól aztán ismét Zamarski, a felelős szerkesztő pedig Josef Hubert Redel (máskor Redl). A lap történetében 1888-ban következett be újabb fordulópontra: a 3. számtól kezdve a hasonló profilú stuttgarti *Über Land und Meer* (1858–1923) osztrák kiadásaként jelent meg. 1889-ben a felelős szerkesztő Johann Czermak volt. 1891-ben a kiadó is cserélődött: a 14. számtól August Wallmann jegyezte a kiadványt. Az orgánium története 1892-ben ért véget: az 51. számban jelentették be, hogy az előfizetők ezentúl az *Ueber Land und Meer* című újságot kapják kézhez. Az indoklásban az szerepelt, hogy a stuttgarti lap gyakran korábban és gyorsabb tájékoztatással szolgál, mint az osztrák változat (amely ekkor még *Neue Illustrirte Zeitung* címmel jelent meg). A probléma megoldását egy radikális lépés, azaz a bécsi kiadás megszüntetése jelentette.

Az *Ueber Land und Meer* szórakoztató folyóiratnak, de nem családi lapnak számított. Fő célkitűzése az volt, hogy „olvasóit az illusztrációk révén minden földrésszel összekösse”. Központi szerepet játszottak benne a képes információk,

⁹ K. E. Franzos neve 1875-ben tűnt fel először *Moschko von Parma* című művének folytatásos közlése nyomán. Ismertebb közölt műve még „Melpomene” című novellája, amely 1884-ben jelent meg a lap hasábjain, s a *Pester Lloyd* már hónapokkal korábban dicsérte izgalmas cselekménye és ábrázolása miatt. Vö. *Pester Lloyd* 296. sz. 1883. október 27. Melléklet.

¹⁰ *An die Leser*: = NIZ. 1884. 27. sz. 1.

¹¹ *An die Leser*: = NIZ. 1886. 53. sz. 867.

¹² Groller Balduin (családi nevén Goldschneider Béla; Arad, 1848. – Bécs, 1916) Drezdában végezte a gimnáziumot, majd Bécsben hallgatott jogot. Írásait, zömmel humoros tárcáit közölte a *Wiener Illustrirte Zeitung*, a *Sonn- und Feiertags-Kurir*, a *Gartenlaube*, illetve a *Neues Pester Journal*. Szinnyei csak 1888-ra datálja NIZ.-beli szerkesztői tevékenységét. Ujvári Péter a *Magyar zsidó lexikonban* (Bp. 2000) német novella- és regényírónak nevezi. A *Neue Illustrirte Zeitung* főszerkesztőjeként Grollernek aktív újságírásra nem juthatott sok ideje; a lap történetében csak három, névvel ellátott írást lehet tőle találni: *Munkácsy's „Christus vor Pilatus”* (1882. 15. sz.); *Die antideutsche und die antisemitische Bewegung in Ungarn. I-II.* (1881. 7–8. sz.). 1890-ben (13. sz.) a NIZ. ismertette *Leichtlebigen Volk* című kötetét.

az írások között kiemelt helyet kaptak az útirajzok, a más népek életét bemutató írások, s nem utolsósorban a német folytatásos regények. 1867-ben a példányszám 60 000, 1876-ban pedig már 120 000 körül mozgott. Stuttgart után a jobb terjesztés érdekében Lipcsében is létrehoztak egy irodát, majd 1887-ben Berlinben, egy évvel később pedig Bécsben is alapítottak egy-egy szerkesztőséget.¹³

Ahogy az az eddigi programokból kiderül, a képes újság minden főszerkesztője törekedett a jó nevű újságírógárda megnyerésére és megtartására. Silberstein Adolf, az előd, vagyis az *Ungarische Illustrirte Zeitung* szerkesztője 1873-ban rendszeresen írta pesti leveleit (Pester Briefe) az új lap számára. Ezt követően 1881-ben jelentkezett újra írásaival (Budapester Briefe),¹⁴ majd 1890-ig sporadikusan volt jelen. Ha csak néhány cikk erejéig, de találkozni lehet Albert Sturm (1851–1909),¹⁵ Sigmund Schlesinger (1832–1918), Ludwig Hevesi (1843–1910) vagy a női témákat szem előtt tartó Ida Barber (1842–1931)¹⁶ nevével. Felbukkan a lapban a pesti születésű Max Nordau is, aki a *Pester Lloyd*-nál töltött tíz év után 1876-ban a *Neues Pester Journal* munkatársa lett. Az utóbbi újságnak 1878-ig rendszeresen küldött Párizsból feuilletonokat, főleg az 1878-as világiállításról. Ezzel párhuzamosan az illusztrált hetilapnak is írt párizsi tematikájú tárcaleveleket, sőt 1880 után, végleges párizsi letelepedését követően még jelentkezett elvétve 1881-ben és 1886-ban írásaival, illetve 1881-ben folytatásokban megjelent „Frau Kohlhas” című novellája is. Nordau kötetben megjelent írásairól rendszeresen jelentek meg ismertetések a lapban.¹⁷ Theodor Herzl-től ugyancsak közölt a lap szépirodalmat.¹⁸

¹³ OBENAU, Sibylle: *Literarische und politische Zeitschriften 1848–1880*. Stuttgart, 1987. Metzler, Bd. 229: 32–34. A lapot rendszeresen szemlézték a hazai német nyelvű sajtótermékek is.

¹⁴ 1873-ban aktívan jelen volt az *Ungarischer Lloyd*-ban is, viszont a *Pester Lloyd*-ban csak 1880 szeptemberétől tűnt fel.

¹⁵ Sturm Albert, bár elsősorban hírlapíróként és műfordítóként volt ismert, néha maga is verselt. A *Neue Illustrirte Zeitung*-ban a „Karpathenblumen” és a „Zigeunerbraut” című lírai próbálkozásai jelentek meg. = NIZ. 1873. 42. sz. 3; 1874. 3. sz. 4.

¹⁶ Ida Barber (szül. Punitzer, pseud.: Ida und Iwan Baranow) 1881–1889 között rendszeresen publikált a *Pester Lloyd*-ban.

¹⁷ A kétéves európai utazását tömörítő *Von Kreml zur Alhambra* című kötetről és az első párizsi köteteről egész oldalas recenziókat közöltek. Vö. S.: „*Vom Kreml zur Alhambra*”. = NIZ. 1880. 19. szám. 302; –r.: *Aus dem wahren Milliardenlande. Pariser Studien und Bilder von Max Nordau*. = NIZ. 1878. 34. sz. 535. Átütő európai sikert és ismertséget hozó kultúrkritikai bestsellerét (*Die conventionellen Lügen der Kulturmenscheit*) csak ismertetik: NIZ. 1884. 7. sz. 110–111. Ugyancsak beszámolnak a „Die neuen Journalisten”-nek, Nordau és Ferdinand Groß (a *Frankfurter Zeitung* munkatársa) közös komédiájának brémai bemutatójáról: NIZ. 1881. 5. szám. 78. (Témája: a nők mint újságszerkesztők.) Nordau pesti éveivel I. UJVÁRI, Hedvig: *Dekadenzkritik aus der »Provinzstadt«*. Max Nordaus *Pester Publizistik*. Bp. 2007. Argumentum Kiadó.

¹⁸ *Ein Zugstück. Novellette*. = NIZ. 1887. 14. sz. 214–215; 15. sz. 235–236. – *Der Flüchtling*. Lustspiel in einem Act von Theodor Herzl. = NIZ. 1887. 36. és 37. sz. Ugyanebben az évben ismertették a *Neues von der Venus* című tárcagyűjteményét: NIZ. 1887. 51. sz. 814. 1890-ben egy apró hírből kiderült, ami oly sokat foglalkoztatta a bécsi Burgtheater látogatóit: a „Wilddiebe” című dráma szerzői – Herzl és Hugo Wittmann – előbújtak a névtelenségből, mivel cáfolniuk kellett, hogy nem egy korábbi francia darabból merítették a témájukat: NIZ. 1890. 29. sz. 647.

A Neue Illustrirte Zeitung szerepe a magyar irodalom közvetítésében

Az eddigi főszerkesztői programcikkekből kiderül, hogy bárki is állt a lap élén, a jó minőségű szépirodalmi anyag közlése mindig elsődleges feladatnak számított. Ebben a vonatkozásban a magyar irodalom is sokat köszönhet az újságnak, mivel a német nyelvű olvasóközönséget igényes fordításokban ismertette meg a kortárs szerzők műveivel.

Kiss József „Szomor Dani” című balladája Adolf Sternberg fordításában lényegében a magyar nyelvű eredetivel egyidőben került a német nyelvű közönség elé.¹⁹ 1885-ben a tíz évvel korábban írt „Betegen” című versét közölte a lap Josef Steinbach fordításában.²⁰ 1887-ben egy rövid ismertetés jelent meg a Petőfi-fordító Ladislaus Neugebauer *Gedichte von Josef Kiss* című kötetéről.²¹ Az írás méltatja „egy valódi költő markáns hangját”, amelyet a jól sikerült fordítások révén most a német közönség is megismerhet, sőt a balladák, amelyeket a költő „tragédiáknak” nevez, hamarosan előadóművészek tolmácsolásában is hallhatók lesznek.

Arany Jánostól a „Buda halálá”-nak 6. énekét (Rege a csodaszarvasról) közölte a lap 1873-ban Alexander Dietze tolmácsolásában, igaz, nem az eredeti strófászerkezettel, hanem Nibelung-strófiákban.²² Ezután csak Arany halála alkalmából adták közre a „Tetemrehívás” című balladát Neugebauer fordításában.²³ A következő szám első oldalát Arany-portré nyitotta, majd a lap belsejében Silberstein-Ötvös Adolf (1845–1899) emlékezett meg a költő életéről és irodalmi pályájáról.²⁴ Az esztéta, fordító és publicista Silberstein-Ötvös szerint Arany munkássága a külföld számára

¹⁹ *Szomor Dani. Ballade aus dem Ungarischen des Josef Kiss.* = NIZ. 1882. 30. sz. 470. A fordító, Sternberg Adolf (1839–1903) hírlapíróként dolgozott az *Ofner-Pester Zeitung*nak, tevékenykedett Zágrábban (*Agramer Zeitung*), szerkesztette a *Temesvarer Zeitung*ot 1871–1882 között, majd a *Pester Journal* társtulajdonosaként Budapestre költözött. 1883-tól haláláig állandó munkatársa volt a *Budapester Tageblatt*nak és a *Neues Pester Journal*nak. L. *Literatur in der „Temesvarer Zeitung” (1918–1949). Einführung, Texte, Bibliographie.* Eine Dokumentation von Eduard SCHNEIDER. München, 2003. IKGS Verlag, 23; KRISCHAN, Alexander: *Die „Temesvarer Zeitung” als Banater Geschichtsquelle (1852–1949).* München, 1969. Verlag d. Südostdt. Kulturwerks, 37–38.

²⁰ *Aus der ungarischen Lyrik. Krank. Von Josef Kiss.* = NIZ. 15. sz. 1885. 227. Steinbach József (1850–1927) pécsi születésű orvos volt, de orvosi művein kívül közreadott szépirodalmat, fordításokat (Kiss József, Petőfi) és egyéb bölcséleti jellegű műveket is.

²¹ *Gedichte von Josef Kiss. Aus dem Ungarischen von Ladislaus Neugebauer.* Vom Dichter einzig autorisirte Uebersetzung. Leipzig, Otto Wigand. = NIZ. 1887. 13. sz. 206. Neugebauer László (1845–1919) műfordító ezt megelőzően már jelentetett meg Kiss József-fordításokat *Lied von der Nähmaschine* címmel (Leipzig, 1884).

²² *Die Sage vom Wunderhirsch.* = NIZ. 1873. 39. sz. 8–9. A. Dietze (1835–?) Magdeburgban született, a magyar nyelvet erdélyi tartózkodása, majd pesti évei során sajátította el. Lefordította Madách fő művét is.

²³ *Bahrgericht. Ballade nach dem Ungarischen des Johann Arany.* = NIZ. 1883. 5. sz. 71.

²⁴ *Johann Arany.* = NIZ. 1883. 6. sz. 90. Az újság számozása kuszának tűnhet, mivel 1878. októbertől szeptemberig tartott az évfolyam, így Silberstein bár 1872. október 24-én írta a nekrológot, az már az 1883-as évfolyamba számított.

(még) majdnem teljesen ismeretlen, „pregnans, magvas, velős, ősmagyar és mégis példátlanul tökéletes, művészi nyelve még nem talált rá a megfelelő tolmácsra”. Ugyanakkor nem tartott attól, hogy Arany művei a külföld számára a feledés homályába vesznek, mivel „a német legalább nem az a nemzet, amely egy nép valódi költészetének a gyöngyszemei felett elsiklana”. Németországban ismert továbbá – írja – a „Buda halála” című eposza, viszont a fordítás még nem jutott el a széles olvasóközönséghez, és néhány kritikus – noha a mű csak egy része egy trilógiának – a középfelnémet Nibelung-eposzhoz hasonlította.²⁵ Arany halála előtt már jelent meg egy német nyelvű fordításkötet a költő műveiből, de ez a *Neue Illustrirte Zeitung*ban közölt néhány soros ismertetés szerint többet értett, mint használt az író.²⁶ Az ok a műfordító, Sponer Andor teljesítményében rejlik, amely messze alulmarad Theodor Opitz (1820–1896), Schitzer Ignác (1839–1921) vagy éppen Neugebauer közvetítéseinek.²⁷

Mikszáthtól a lap elsőként a „Lapaj, a híres dudás”-t közölte folytatásokban Silberstein Adolf fordításában, a magyar megjelenéssel szinte egyidőben.²⁸ Ugyanebben a számban méltatták egy rövid hírben a fiatal írónak *A jó palócok* című kötetét, amely a német mellett csehül és oroszul is megjelent. Németül kiadtak egy újabb kötetet is Lipcsében Silberstein tolmácsolásában *Aus den Karpathen* címmel, és ezzel egyidőben jelent meg az angol változat is Londonban.²⁹ 1887-ben „A hajlékonyabb ág” című elbeszélés jelent meg I. Glücklich fordításában.³⁰

A képes újságban természetesen Petőfi és Jókai művei, illetve az ezekkel kapcsolatos híradások fordulnak elő a leggyakrabban. Jókairól először az 50. születésnapja tiszteletére, a Nemzeti Színházban bemutatott „Könyves Kálmán” című drámája kapcsán írt a lap a „Festkalender” című rovatban. Szigligeti beszédében arra kérte a szerzőt, hogy „törje meg végre hallgatását”, és ajándékozza meg a színházat ismét egy darabbal.³¹ Ezt követően a „Milton” című dráma alakulásáról számolt be az orgánium, amely ekkor a 3. felvonásnál tartott, és egy nagy hatású tragédiát engedett

²⁵ L. 24. jegyzet.

²⁶ „*Dichtungen von Johann Arany.*” Aus dem Ungarischen übertragen von Andor von Sponer. Leipzig: Otto Wigand, 1880. = NIZ. 31. sz. 1880. 495. A jogi pályán dolgozó Sponer Andor (1843–1917) angol, német (Heine) és francia költők műveit fordította magyarra, illetve magyar szerzőket (Arany, Madách, Petőfi, Mikszáth) németre.

²⁷ Opitz elsősorban Petőfit fordított. Schnitzer tolmácsolásában jelent meg a *Toldi*-trilógia. Részletesen I. *Bibliographie der in selbständigen Bänden erschienenen Werke der ungarischen Literatur in deutscher Übersetzung (1774–1999)*. Zusammengestellt von Tiborc FAZEKAS. Hamburg, 1999. Eigenverlag des Verfassers.

²⁸ *Lapaj, der Pfeifer. Slovakische Dorfgeschichte.* Nach Koloman Mikszáth von Dr. Adolf Silberstein. = NIZ. 1882. 24. számtól. Silberstein munkásságához részletesen I. UJVÁRI, Hedvig: *Ein Beiblatt des Pester Lloyd: die Ungarische Illustrirte Zeitung.* = Magyar Könyvszemle (121.) 2005. 80–91.

²⁹ NIZ. 1882. 24. sz. 282.

³⁰ *Der biegsamere Zweig. Erzählung von Koloman Mikszáth.* Autorisirte Uebersetzung von I. [másutt Heinrich] Glücklich. = NIZ. 1887. 41. és 42. sz. 643, 646, 662–663.

³¹ *Jokai-Jubiläum.* = NIZ. 1875. 9. sz. 15.

sejteni.³² Egy hónap múlva a lap arról tájékoztatta olvasóit, hogy a mű hamarosan elkészül, és Dux Adolf már javában dolgozik a német változaton. Heinrich Laube (1806–1884) szerezte meg a Wiener Stadttheater számára a jogokat, és londoni vendéjátékok is terveztek. Természetesen a magyar Nemzeti Színházban is műsorra tűzték a darabot,³³ a bemutató 1876. április 3-án nagy sikert hozott.³⁴ Ezután két héttel már „A vaskezü királyné” című történelmi dráma keletkezéséről lehetett olvasni,³⁵ majd egy hónap múlva az *Életképek*³⁶ megindításáról. A következő Jókai-dráma, a „Hős Pálfy” elsősorban az alkalom, a Ferenc József-i jubileum, valamint a jól sikerült német fordítás miatt került be a hírek közé. A művet Schnitzer Ignác („aki már Petőfi-fordítóként nevet szerzett magának az irodalomban”) ültette át; műve „maximálisan az eredetihez alkalmazkodó és a szó legjobb értelmében vett utánköltött fordítás”.³⁷

Jókai tartós jelenlétét a lapban természetesen szépirodalmi műveinek folytatásos közlése biztosította. 1879-ben történelmi regénye, a „Szabadság a hó alatt, vagy a zöld könyv” jelent meg,³⁸ majd következő évben egy újabb regénye, az „Akik kétszer halnak meg”,³⁹ 1884-ben pedig egy elbeszélése⁴⁰. 1887-ben az „Ördögsánc”-ot egy lapszámon belül közölték.⁴¹

Kis hírek formájában azonban epikus műveiről is rendszeresen beszámolt a lap. Az *Észak honából. Muszka rajzok* című regénye kapcsán az orosz viszonyokról szóló egyéni hangvételű, feuilletonszerűen megírt hiteles képeit méltatták, amelyeket „az ember csak olvas és olvas, leggyakrabban beleborzongva, de csak nem lehet a könyvet addig letenni, amíg azt az ember ki nem olvasta”.⁴² 1881-ben a *Páter Péter* szövevényes cselekménye a „Literatur” rovatban szokatlanul hosszan és szignóval ellátva („–dy”; vélhetően Konody) jelent meg. A német változat ebben az esetben

³² NIZ. 1876. 1. sz. 15.

³³ NIZ. 1876. 5. sz. 79.

³⁴ NIZ. 1876. 15. sz. 239.

³⁵ NIZ. 1876. 17. sz. 271.

³⁶ NIZ. 1876. 21. sz. 335.

³⁷ NIZ. 1879. 31. sz. 495.

³⁸ *Die Freiheit unter dem Schnee, oder: Das grüne Buch*. Historischer Roman von Moriz Jókai. A fordítót nem adja meg.

³⁹ *Zweimal sterben*. Roman von Maurus Jókai. A fordítót nem adja meg. Magyarul könyvalakban 1882-ben jelent csak meg, viszont folytatásokban közölte *A Hon*: 1880. január 1. és június 27. között a „Tegnap”, majd 1881. január 1. és augusztus 17. között „A ma” töltötte meg a feuilletonrovatot. Németül Otto Janke adta ki (Berlin, 1881).

⁴⁰ *Eine Königin. Erzählung von Maurus Jókai*. Einzig autorisirte Uebersetzung von Ludwig Wechsler. Közlés: 1884. 40. számtól. Wechsler Lajos (1861–1912) hírlapíró a *Neues Pester Journal* munkatársa volt, főleg regényeket fordított. Jókaitól 1882-től kezdve mintegy 40 kötetet dolgozott át németre. 1894-ben ugyanilyen címmel Jókai-elbeszéléskötet látott napvilágot fordításában.

⁴¹ *Die Teufelsschanze. Eine Geschichte aus Bulgarien von Maurus Jókai*. Aus dem Ungarischen übertragen von Heinrich Glücksmann. = NIZ. 1887. 52. sz. 818–819, 822–823.

⁴² *Aus der Heimat des Nordens. Von Maurus Jókai*. Preßburg und Leipzig, Verlag Carl Stampfel. = NIZ. 1879. 38. sz. 607.

is alig váratott magára: Budapesten Révainál Silberstein fordította.⁴³ Ugyanilyen gyorsasággal készült el az *Egy játékos, aki nyer*,⁴⁴ majd *A kétszarvú ember* német átültetése is. Utóbbit a lap „egészeiben meglehetősen jónak” ítélte.⁴⁵ A konkrét Jókai-művek bemutatása egy készülő hosszabb költeményre hívta fel a figyelmet, amely várhatóan 1893-ban ölt majd végleges formát. Ennek főhőse Levente, Árpád fejedelem hadviselésben járatos idősebb fia.⁴⁶ A Jókait körülvevő népszerűség és figyelem családjának is kijutott: színésznő feleségéről is írt a lap, illetve közölt róla képet,⁴⁷ lányának pedig egy festményét adta közre reprodukció formájában.

Petőfi esetében a német nyelvű recepció már korábban megkezdődött, s verseinek idegen nyelvű kötetes kiadásai a későbbi évtizedekben is gyarapodtak. A hírlapíró és műfordító Dux Adolf – aki már életében átültette a költő sorait – 1874-ben a legfrissebb illusztrált Petőfi-kötetet ismertette a *Neue Illustrirte Zeitung*-ban, amely az Emich-utód Athenaeum gondozásában jelent meg, s hosszas előkészület⁴⁸ előzte meg. Dux ezt a kiadást a legteljesebb Petőfi-fordításnak nevezi, mivel eddig még publikálatlan verseknek is helyet ad, ugyanakkor a forradalom hevében írt gyengébb alkotások nem nyertek felvételt. A kiadó a szöveggondozást Greguss Ágostra bízta, amit Dux szintén pozitívként értékelt. A 100 ív terjedelmű kötet gazdagon tartalmazott illusztrációkat Lotz Károlytól, Székely Bertalantól, Jankó Jánostól, Keleti Gusztávtól és Greguss Jánostól. A lap próbaként közölte „A magyar nemes” (1845) fordítását.⁴⁹

Egy újabb Petőfi-kötet kiadásáról 1881-ben számolt be a lap, ám jóval mértéktelesebben. Az Aigner Lajosnál megjelenő válogatás, a *Liebesperlen* fordításait maga Aigner (1840–1909), Kolbenheyer Móric (1810–1884), Farkas Miksa (?–1896) és Sponer Andor végezték. A recenzens szerint azonban a fordítók nem érezték az eredeti versekben rejlő mérhetetlen szépséget, a lendületet, a magukkal ragadó hatást, a rímek játékát, a szórend erejét, a Petőfire jellemző hangulatot és életérzést.⁵⁰ E munkánál biztatóbb a *Wolken*, azaz a Hugo Meltzl (1846–1908) Petőfi-átiratait közreadó kötet: „A »Felhők« bizonyos mértékben a költői pesszimizmus evangéliuma, és Meltzlben nagyszerű fordítóra találtak.” Meltzl érdemeinek tudható be „az első autentikus és

⁴³ „Pater Peter”. = NIZ. 1881. 30. sz. 479.

⁴⁴ *Ein Spieler, der gewinnt. Roman von Maurus Jókai*. 2 Bände. Budapest, Gebrüder Révai. 1883. = NIZ. 1883. 28. sz. 446. A német változat is Budapesten jelent meg. A fordítóról nincs tudomásunk. 1882-ben a *Pester Lloyd* közölte folytatásokban (április 9. – október 11.), de nem derül ki, kitől származik a fordítás. Szinnyei-nek és Fazekas Tibornak sincs adata.

⁴⁵ „Der Mann mit den zwei Hörnern”. *Romantische Erzählung von Moriz Jókai*. Einzig ermächtigte Uebersetzung von Ludwig Wechsler. Berlin, 1886. Adolf Reinecke. = NIZ. 1886. 30. sz. 498. Az eredeti 1852-ben jelent meg.

⁴⁶ NIZ. 1892. 4. sz. 75. A „Levente” című drámáról van szó, amely csak 1897-ben készült el.

⁴⁷ *Frau Jókai (Rosa Laborfalvi)*. = NIZ. 1887. 10. sz. 159. – *Dolce far niente. Gemälde von Rosa Jókai*. = NIZ. 1887. 12. sz. 181.

⁴⁸ Ennek a Petőfi-kötetnek az előkészületeit pl. az *Ungarischer Lloyd* már 1870 óta figyelemmel kísérte.

⁴⁹ DUX, Adolf, Dr.: *Eine illustrierte Ausgabe von Petőfi's Gedichten*. = NIZ. 1874. 4. sz. 4.

⁵⁰ „Liebesperlen” von A. Petőfi. Budapest, Ludwig Aigner. = NIZ. 1881. 21. sz. 334.

kimerítő életrajzi vázlat is”, amely eddig ismeretlen forrásokra támaszkodik.⁵¹ Petőfitől versfordításokat is bőven közölt a lap. 1874-ben a „Három szív története” (1845) és az „Italia” (1848) jelent meg.⁵² Az 1880-as években Neugebauer fordításában az „E. R. kisasszony emlékkönyvébe” (1846) olvasható,⁵³ majd Schnitzer Ignácól az 1842-ben keletkezett „A Dunán”, az 1843-as „Befordúltam a konyhára...” és az 1847-es „Sári néni”.⁵⁴ Ugyancsak Schnitzer munkájaként jelent meg az 1845-ben íródott „Jókay Mórhoz” című költemény.⁵⁵ 1885-ben több verset és népdalt közöltek „Aus der ungarischen Lyrik” címmel. Kiss József mellett Petőfi képviseli ebben a válogatásban a magyar lírát Neugebauer fordításában. Tolmácsolásában megjelent a „Pató Pál úr”, a „Nézek, nézek kifelé” és az „Alkony”,⁵⁶ majd évekkel később az „Itt van az ősz, itt van újra”.⁵⁷

Ugyan csak egy alkalommal, de Bartók Lajostól is közölt a lap versfordításokat. Az írás súlyát jelzi, hogy Silberstein Adolftól származtak. A fordító nem hallgatta el, hogy Bartók egy radikális élelaptop is jegyez, de a politikai líra terén nyújtott egyedülálló teljesítménye miatt eltekintett ettől. Silberstein a szerző drámai és lírai érzékét dicsérte: lendületes verseiben Bartók szerinte szinte heinei módon bánik az erotikával és a természetábrázolással. A lapban a „Kárpáti emlékek”, a „Mein Herz...” és a „Das Kossuthlied” fordításait adta közre.⁵⁸ Kisebb versek jelentek még meg gróf Zichy Gézától⁵⁹ és Pongrácz Anna⁶⁰ grófnőtől is. Degré Alajos szintén szerepel egyszer az újságban: az 1853-ban kiadott *Két év egy ügyvéd életéből* című regénye 1874-ben jelent meg folytatásokban, saját fordításában.⁶¹ Ugyancsak több részben közölt a lap egy elbeszélést a kevésbé ismert Schack Bélától (1859–1936).⁶²

A magyar irodalom recenziók formájában is jelen volt a képes újságban. Egy frissen megjelent irodalmi antológia kapcsán a magyar versek fordítási problémái-

⁵¹ „*Wolken*” von Alexander Petöfy [!]. Deutsch von Hugo Meltzl von Lomnitz. Lübeck, Schmidt und Erdmann. = NIZ. 1883. 14. sz. 222.

⁵² *Geschichte dreier Herzen* von Alexander Petöfi. In’s Deutsche übertragen von F[erdinand]. G[roß]. – *Italia* (1848). Von Alexander Petöfi. Sturm Albert fordítása. Megjegyzés: A költő nyomtatásban még nem publikált hagyatékából. = NIZ. 1874. 10. sz. 5.

⁵³ *Stammbuchblatt. Aus dem Ungarischen des Alexander Petöfi.* = NIZ. 1880. 23. sz. 359. – Ezúton köszönöm Fried István szíves útmutatását némely cím fordításához.

⁵⁴ *Gedichte von Alexander Petöfi.* Aus dem Ungarischen übersetzt von I. Schnitzer. = NIZ. 1883. 6. sz. 87. Megjegyzésként hozzáfűzi a szerkesztőség, hogy Schnitzer tolmácsolásában érzik a leghitelesebbnek a Petőfi-verseket; neve kül- és belföldön egyaránt már régóta ismertté vált a *János vitéz* fordítása révén.

⁵⁵ *An Moriz Jókai.* Von Alex. Petöfi. (1845). = NIZ. 1884. 8. sz. 115.

⁵⁶ *Aus der ungarischen Lyrik.* = NIZ. 1885. 15. sz. 227.

⁵⁷ *Der Herbst ist da!* Nach Petöfi von Ladislaus Neugebauer. = NIZ. 1888. 6. sz. 147.

⁵⁸ SILBERSTEIN, Adolf, Dr.: *Ungarische Lyriker.* = NIZ. 1883. 44. sz. 698. *Karpathen-Lieder* címmel néhány évvel később kötet jelent meg (Bp.: Franklin, Wien: Szelinski, 1886).

⁵⁹ *Jäger’s Rache.* Aus dem Ungarischen des Grafen Géza Zichy. = NIZ. 1882. 16. sz. 246–247.

⁶⁰ *Mittag.* = NIZ. 1888. 35. sz. 791; *An...* = NIZ. 1888. 39. sz. 875.

⁶¹ *Zwei Jahre aus dem Leben eines Advokaten.* Aus dem Ungarischen von Alois Degré.

⁶² *Bálint. Eine Geschichte aus Ungarn.* Von Béla Schack. 1886. 46. számától folytatásban.

ról, a jó fordítói alkatról, továbbá a válogatás nehézségeiről értekezett egy névtelen bíráló.⁶³ Az ítézés szerint Gustav Steinacker (1809–1877) átköltései nem adják vissza a magyar vers metrikai sajátosságait. Kifogásolta továbbá, hogy nagyon nagy a távolság a fordítások és az eredeti művek között, sőt a szemelvényeket sem tartotta elfogadhatónak. Példaként a Kazinczytól kiválasztott műveket említi: Steinacker egy Arisztophanész-részlet Kazinczy által görögből magyarra történő átdolgozását, valamint a költő egy szonettjét és egy jelentéktelen epigrammáját tolmácsolta, illetve válogatta be az antológiába. Ennél is lesújtóbban írt egy „d-r” szignóval ellátott rövid hír szerzője íjf. Ábrányi Kornél *A leláncolt Prometheuszok* című, németül megjelent könyvéről: jelentéktelennek, ízléstelennek és unalmasnak nevezte a művet, melyet véleménye szerint az iskolás színvonalú fordítás még élvezhetetlenebbé tett, „hatékony altatóként” azonban jó szolgálatot tehet.⁶⁴ 1891-ben beszámolt a lap a legfrissebb és jónak tartott Madách-tolmácsolásról is: *Az ember tragédiája* Eugen Plauer fordításában „hüen adja vissza az eredeti mű sajátosságát és drámai erejét”.⁶⁵

HEDVIG UJVÁRI

Die Verortung und Bedeutung der *Neuen Illustrirten Zeitung* in der Geschichte des ungarländischen deutschsprachigen Pressewesens

Auf Grund einer Ankündigung im Beiblatt des *Pester Lloyd*, in der *Ungarischen Illustrirten Zeitung*, war es anzunehmen, dass die als Fortsetzung des Beiblattes angekündigte *Neue Illustrirte Zeitung* eindeutig der deutschsprachigen Presselandschaft Ungarns einzuordnen sei. Nach gründlichem Studium der Jahrgänge hat sich diese Hypothese nicht bestätigt. Obwohl es seitens der Journalisten Überlappungen mit Akteuren der Pester Presse gibt, handelt es sich dabei um ein in Wien redigiertes Blatt, das später von einer anderen Zeitschrift, der Stuttgarter *Ueber Land und Meer* einverleibt wurde. Die Einsichtnahme in das Organ war aber nichtsdestotrotz aufschlussreich: Es ergaben sich sämtliche Funde, vor allem in Form von Übersetzungen, die hinsichtlich der Rezeption der ungarischen Literatur von Bedeutung sind. An erster Stelle stehen selbstverständlich die Namen literarischer Zugpferde wie Petöfi oder Jókai, aber auch auf Werke von bereits aus heutiger Sicht der Vergessenheit anheim gefallenen Autoren wurde Bezug genommen.

⁶³ *Ungarische Lyriker [von Alexander Kisfaludy bis auf die neueste Zeit. Übersetzt von Gustav Steinacker. Leipzig, 1875.]* = NIZ. 1876. 9. sz. 143. Steinacker Gusztáv evangélikus lelkészként tevékenykedett, emellett sokat fordított németre Kisfaludytól és Jósikától.

⁶⁴ „*Die gefesselten Prometheusse.*” Von Kákai Aranyos II. Wien, Moriz Perles. = NIZ. 1881. 31. sz. 494.

⁶⁵ NIZ. 1892. 8. sz. 155.